શ્રી ગણેશાય નમઃ

યોજનગંધા

યાને

ભીષ્મ પ્રતિજ્ઞા

નાટકનાં ગાયનો.

[illegible] કરનાર,

વિઠ્ઠલદાસ હેમરાજભાઈ ભાવનગરવાળા એન્ડ કો.

શ્રી વિજય ગૌતમ નાટક સમાજના માલીક

મુ. કરાચી.

[illegible] હરિલાલ વાલજી દાતાર છાપ્યું,—કરાચી.

આવૃત્તિ પહેલી પ્રત ૧૦૦૦

સંવત ૧૯૭૩ સને ૧૯૧૭

કીંમત ૦—૨—૦

નામદાર મુંબઇ સરકારની

ગવર્નમેન્ટ લેબોરેટરીમાં વિદ્વાન સરકારી ડાક્તરે અમારી બનાવેલી **બાદશાહી ચાકુતી** અનંગ વિલાસની ગોળીઓ એનાલાઇઝ કરીને તેમાં કોઇ પણ જાતની નુકશાનકારક ચીજ નથી એવું સરટીફીકેટ આપેલ છે. અને એ ઉમદા રજવાડી દવા અકસીર હોવાથીજ વિલાયતમાં પાસ થએલા મોટા ડાક્ટરો, રાજા મહારાજાઓ, નવાબો તથા દેશી અને અંગ્રેજ અફસરો અને મોટા સરકારી અમલદારોમાં પણ બહુ વખણાએલ છે.

બાદશાહી ચાકુતી.

અનંગ વિલાસ

ગમે તે કારણથી ગુમાવેલી તાકાત પાછી લાવે છે, પુરૂષાતન કાયમ રાખે છે. આ રાજવંશી ચાકુતી વીર્યવિકારના તમામ વ્યાધી ઘટાડે છે. અને વીર્ય ઘટ્ટ બનાવી ખરૂં પુરૂષાતન આપે છે. ખરી મરદાઇ આપનાર અને નબળા માણસને પણ જુવાન જેવો જોરાવર બનાવનાર છે. આ દવા વાપરતાં કોઇ પણ જાતની પરેજની જરૂર નથી. ૪૦ ગોળીની ડબી એકના રૂપીઆ દશ.

બાદશાહી યુનાની લેપ

ઉમદા દવાઓમાંથી આ લેપ બનાવેલ છે; તે નસોને તાકાત આપેછે. ખરૂં પુરૂષાતન લાવવા માટે આ લેપ ફતેહમંદ ઇલાજ છે.

સ એકની ડબીના રૂ. આઠ દવાઓનું પોસ્ટ ખર્ચ જુદું.

ડાક્ટર કાલીદાસ મોતીરામ—રાજકોટ—કાઠીઆવાડ.

પાત્રોની ઓળખાણ.

પુરૂષ પાત્રો.

શીવ.........વિશ્વની ત્રીમૂર્તિ બ્રહ્મા વિષ્ણુ મહેશમાંના એક દેવ.

પરશુરામ......ઇશ્વરી અવતાર એકવીશવાર નક્ષત્રીય પૃથ્વી કરનાર.

શાંતનુ........હસ્તીનાપુરના ચક્રવર્તિ મહારાજા.

દેવવ્રતકુમાર કે ભીષ્મકુમાર — ગંગાજીને પેટે જન્મ લીધેલ મહારાજા શાંતનુનો કુમાર.

ઢીમીર.........ગંગા કીનારાના ચાંચીઆઓનો સરદાર

તર્કસીંહ, વિતર્કસીંહ, તાત્પર્યસીંહ — મહારાજા શાંતનુના સમયના જાગીરદારો રાજ્યના નેતાઓ.

તરંગસીંહ........તર્કસીંહનો છોકરો

ફુડફુડશંકર........એક ઢોંગી બ્રાહ્મણ

વાયડાશંકર......એક અધુરીઓ વૈદ

અડગડશંકર......ફુડફુડશંકરનો સાગો.

શામો.............એક મોચી.

સ્ત્રી પાત્રો.

સીલડી........શંકરની સ્ત્રી પાર્વતી.

ચોજનગંધા...ઢીમીરને માછલીના પેટમાંથી મળી આવેલી એક છોકરી, પરંતુ એક તપસ્વી ક્ષત્રી રાજાના વીર્યથી ઉત્પન્ન થએલી કન્યા.

રસકુમારી....તર્કસીંહની છોકરી, અને તાત્પર્યસીંહની ભાવી પત્ની

પ્રવીણા.......તર્કસીંહની છોકરી, પરંતુ પાછળથી એક તપસ્વીની.

ઉરમી.........તર્કસીંહની સ્ત્રી

ફુલી..........ફડફડશંકરની સ્ત્રી

છકેલી
છબીલી } બે નાયકાઓ.

પુર્વ વૃતાંત.

એક વખત હસ્તીનાપુરનો પરાક્રમી રાજા પ્રતીપ ગંગાના કીનારા ઉપર શીકારે ગએલ તે વખતે ગંગાના જળમાંથી ગંગાજી પોતે પ્રગટ થયાં ને પ્રતીપના જમણા સાથળ ઉપર બેસી, પોતે પ્રતીપની સાથે પરણવાનો વિચાર જણાવ્યો, પરંતુ પ્રતીપ ઘણોજ બુદ્ધિશાળી હોવાથી ગંગાને એમ જવાબ આપ્યો કે "જો તું મારા ડાબા સાથળ ઉપર બેઠી હોત તો હું ત્હારી સાથે લગ્ન કરત, પરંતુ તું મારા જમણા સાથળ ઉપર બેઠી છું તેથી તું મ્હારી દીકરી અગર તો દીકરાની વહુ થવાને યોગ્ય છું. માટે જો તારી ઇચ્છા હોય તો હું તને મારા પુત્ર શાંતનુ સાથે વરાવું." ગંગાએ શાંતનું સાથે વરવાનું કબુલ કર્યું પણ એવી શરતે કે જ્યારે તમારો પુત્ર શાંતનુ મારા એકપણ કાર્યની વચમાં પડશે ત્યારે તેની સાથેનો મારો સંબંધ છોડી હું મારા મુળ સ્વરૂપમાં ચાલી જઇશ આ બાબત પ્રતીપે પોતાના પુત્ર શાંતનુને જણાવી અને શાંતનું ગંગાને પરણ્યો. પછી ગંગાને એક પછી એક સાત પુત્રો થયા ને દરેક પુત્રને જન્મતાંની સાથેજ ગંગાએ પોતાના પ્રવાહમાં ડુબાડયા; પરંતુ પુત્રોને ગુમાવવા છતાં વચનથી બંધાએલો શાંતનુ ગંગાને કાંઇજ કહી શકતો નહીં જ્યારે ગંગા આઠમા પુત્રને

પણ પોતાના પ્રવાહમાં ડુબાડવા ચાલી ત્યારે શાંતનું પાછળ ગયો ને તેમ ન કરવા સમજાવી તેથી શાંતનુએ પોતાનું આપેલું વચન તોડયું છે એમ કહી ગંગા પોતાના પ્રવાહમાં મુળ સ્વરૂપને પામ્યાં, ને આઠમા છોકરાને શાંતનુને સોંપ્યો પરંતુ શાંતનુએ કહ્યું કે આ ન્હાના બાળકને હું શીરીતે સંભાળીશ માટે તમે સાથેજ લેતાં જાઓ તેથી ગંગા તે પુત્રને સાથે લઇ ગયાં ને શાંતનુને વચન આપ્યું કે આ પુત્ર જ્યારે બરાબર યોગ્ય વયનો થશે ત્યારે તમને પાછો સોંપીશ. ગંગાજી પુત્રને લઇ પાતાળમાં ગયાં ને ત્યાં પરશુરામ પાસે અસ્ત્રશસ્ત્ર વિદ્યા અને અભ્યાસ અર્થે તેને મુકયો અને પરશુરામે હર્ષ સાથે એ બાળકનું ગુરૂપદ સ્વીકાર્યું.

આપણા આજના નાટકની શરૂઆત ઉપર કહ્યો તે ગંગાનો પુત્ર તેના પીતાને સોંપવા જેવડો બરાબર આજે થયો છે, અને શાંતનું મૃગયા અર્થે ગંગા કીનારે ગયો છે ત્યાંથી થાય છે; આજે પુત્ર અને પિતાનો પરસ્પર પહેલોજ મેળાપ છે જેથી તેઓ એક બીજાને ઓળખતા નથી.

હવે ગંગાજીએ પોતાના સાત પુત્રોને જળમાં શામાટે ડુબાડયા તે સંબંધમાં એવું વૃતાંત છે કે એક વખત બ્રહ્માજીની ગાયો આઠ વસુઓ ચોરી ગયા હતા ને તેમને શ્રાપ થયો હતો કે તમે પૃથ્વી પર જન્મ લેજો. એ આઠેય વસુઓને પોતાને પેટે જન્મ આપી ટુંકા આયુષ્યથી તેમનો જન્મતાંની સાથે જળમાં ડુબાવીને ઉદ્ધાર કરવાનું ગંગાએ વિચાર્યું હતું ને તે રીત તેણે સાત વસુઓના ઉદ્ધાર કર્યો અને આઠમો વસુ તે આ દેવવ્રત ગણાય છે.

श्री गणेशाय नमः

યોજનગંધા

યાને

ભીષ્મ પ્રતિજ્ઞા નાટકની

પ્રવેશાવાર ટુંક હકીકત.

અંક-૧ લો

પ્રવેશ—૧ લો. રમણીક ગંગા **કીનારો** દેવવ્રત કુમાર માતા ગંગાના ખોળામાં રમે છે એટલામાં મહારાજા શાંતનુ શીકાર અર્થે, ગંગા કીનારા પર ચડી આવેછે, દેવવ્રત કુમાર શાંતનુને શીકાર ન કરવા સમજાવે છે. પુત્ર પિતા એક બીજાને નહી ઓળખવાથી પરસ્પર સ્પર્ધા, ધર્મની ખાતર બન્ને સામસામા યુદ્ધના નિશ્ચય પર, પુત્ર પિતાની સાથે યુદ્ધ આરંભે અને અધર્મ સમજી ગંગાનું પ્રગટ થવું, ને પુત્રને પિતા પ્રત્યેનો ધર્મ સમજાવવું. ગંગાને જોઇ શાંતનુને પોતાનો પુત્રપ્રેમ યાદ આવે છે. મોહ ટાળવા માટે, અને શાંતનુને તે પુત્ર પાછો સોંપવા ગંગાજી પાતાળમાં જઇ પરશુરામને મોકલે છે. પુત્ર અને પીતા વચ્ચે પરશુરામ ઓળખાણ કરાવે છે. અને બન્ને જણ હસ્તીનાપુર તરફ સીધાવે છે. એટલામાં એક હોડકામાં યોજનગંધા કીનારા પર આવે છે, અને શાંતનુનો દૃષ્ટિ

પાત તે કન્યા પર થાય છે કે જે કન્યાની સુગંધી એક એક યોજનમાં ફેલાય છે.

પ્રવેશ—૨ જો યોજનગંધાનો આશ્રમ ગંગાના કીનારા ઉપર જોએલ મૂર્તિનું રટણ કરતી યોજનગંધા, પ્રેમઘેલો શાંતનુ, પરસ્પર મીલન અને શાંતનુનો માગું કરવાનો નિશ્ચય ઢીમારનું આગમન, શાંતનુંનું ખલાસી કહી માગું કરવું, ઢીમીર પોતાની કન્યાને રાજા સાથે પરણાવવા વિચાર કરે છે એટલે ખલાસી શાંતનુનો તીરસ્કાર કરે છે, યોજનગંધા પિતાને શાંત પાડી અંદર લઇ જાય છે, અને શાંતનુ થએલા અપમાનથી પશ્ચાતાપ કરે છે.

પ્રવેશ—૩ જો વાયડાશંકર વૈદનું ઘર ફડકડશંકર અને ફુલી વૈદને ત્યાં દવા લેવા આવે છે, ફુલી વૈદ ઉપર આશક પડે છે, વૈદ ત્યાંથી ઘરમાં નાશી જાય છે, અને ફડકડશકર તથા ફુલી બન્ને મોચીને ત્યાં જોડા શીવડાવવા જાય છે.

પ્રવેશ—૪ થો જાગીરદારેનો બગીચો રસકુમારીના સખીયો સાથે આનંદ, તાત્પર્યસીંહનુ આવવું, એ દંપતી નીર્દોષ ચેષ્ટાઓ ચલાવે છે. મહારાજા શાંતનુની ચીઠી લઇ વિતર્કસીંહનું આવવું તાત્પર્યસીંહ ચીઠી લઇ ઢીમીર પાસે રવાના થાય છે. પાછળથી વિતર્કસીંહની બુદ્ધી બદલાય છે. તે રસકુમારી પાસે પ્રેમ માગે છે, રસકુમારી તેનો તિરસ્કાર કરે છે. વિતર્કસીહ બળાત્કારનું પગલું ભરે છે, પરંતુ દેવવ્રત આવી પહોંચે છે, અને રસકુમારીનું રક્ષણ કરે છે.

પ્રવેશ—૫ મો છકેલી છબીલી નાયકાનું ઘર દેવવ્રત કુમારે કરેલા અપમાનથી વિતર્કસીંહનું તર્કસીંહને પક્ષમાં લેવું. દેવવ્રત કુમારને વ્યભીચારી ઠરાવવાનું કાવત્રું રચે છે. છકેલી અને છબીલી નાયકાઓને કુમારના મહાલયમાં મોકલી પોતે શાંતનુ પાસે જાય છે.

પ્રવેશ—૬ ઠો ભીષ્મ મહાલય પ્રવીણા સાથે નિર્દોષ આનંદ લેતો દેવવ્રત. નાયકાઓ દાખલ થાય છે. પ્રપંચી વાકયોથી દેવવ્રતને સમજાવે છે ને નાચ શરૂ કરે છે. પછી આંખમાં કણું પડયાનું બહાનું કાઢી છકેલી કુમારના શરીર પર લપેટી જાય છે. એટલામાં શાંતનુને લઇ વિતર્કસીંહ દાખલ થાય છે. ને શાંતનુને તે પ્રત્યક્ષ બતાવે છે, શાંતનુની ન્યાય દ્રષ્ટિએ કુમાર નીર્દોષ અને વિતર્કસીંહ કાવત્રાં ખોર કરે છે, ને વિતર્કને ઠાર કરવા તૈયાર થાય છે. પરંતુ દેવવ્રત વિતર્કસીંહને બચાવે છે.

પ્રવેશ ૭મો. ફડફડશંકરનું ઘર—વાંઝણીના મેણાથી કંટાળેલી ફુલી મરવાનો ઢોંગ મચાવે છે, તેનો ભાઇ ગગડશંકર તેને સમજાવે છે ધંધા વગરનો ફડફડશંકર ધંધો શોધતાં શોધતાં હજામ થાય છે. ફુલી પોતાના ભાઇ ગડગડ શંકર સાથે પીયર ચાલી જાય છે.

પ્રવેશ ૮મો. કચેરી—દેવવ્રતને યુવરાજ પદારોહણની કચેરી વિતર્કને પદભ્રષ્ટ ઢીમરના જવાબ સાથે તાત્પર્યનું આવવું શાંતનુનું ને જવાબ વાંચી ખેદ કરવું દેવવ્રત તે ખેદનું કારણ પુછે છે શાંતનુ ખેદનું કારણ કહી શકતો નથી પરશુરામ પ્રગટ થઇ, શાંતનુના ખેદનું કારણ સમજાવે છે, અને દેવવ્રતકુમાર તે ખેદને કાપવાને તૈયાર થાય છે. તર્કસિંહનું કાવતરૂં. ટેબલો

અંક બીજો.

પ્રવેશ ૧લો ઢીમીરનાં ઝુંપડાં—શાંતનુંનું સ્મરણ કરતી યોજનગંધા, દેવવ્રતકુમારનું આવવું. યોજનગંધાને મહારાજા શાંતનું પ્રત્યે પ્રેમ હોય તેમ દેવવ્રત સમજી જાય છે. પરંતુ યોજનગંધા ખલાસીનું નામ આપ્યા કરે છે તેથી દેવવ્રતકુમારને શંકા રહે છે ઢીમીર અને દેવવ્રતકુમારની વાતચીત, મહારાજા શાંતનુને યોજનગંધા તરફ પ્રેમ હોય તે સ્પષ્ટ થાય છે યોજનગંધાને પોતાના પિતા સાથે પરણાવવા માટે દેવવ્રતકુમાર ઢીમીરને સમજાવે છે, ઢીમીર કેટલાક કોલ કરારનું નકકી કરાવે છે. દેવવ્રતકુમાર તે કબુલ કરે છે. અને બંન્ને જણુ હસ્તીનાપુર તરફ રવાના થાય છે. ઢીમીરને હાથે યોજન ગંધાને ઝુંપડીમાં પુરી રાખવાની સજા થાય છે.

પ્રવેશ રજો તાત્પર્યસીંહનું ઘર—રસકુમારીનું ચીત્ર ચીતરતો તાત્પર્યસીંહ રસકુમારીનો પ્રવેશ રસકુમારીના ભાઇ તરંગનું આવવું રસકુમારીને ત્યાંથી ચાલ્યા જવાનું કહેવું, પિતાશ્રી અહીં આવવાના છે એમ તરંગસીંહ જણાવે છે રસકુમારીનું રવાના થવું તર્કસીંહનું દાખલ થવું તાત્પર્યસીંહને પોતાના પક્ષમાં લેવા તર્કસીંહ સમજાવે છે. તાત્પર્યસીંહ તેમના પક્ષમાં જવાની ના પાડે છે તર્કસીંહ ગુસ્સે થઇ તલવાર ઉગામે છે પરંતુ તરંગ પિતાની સામે થઇ તેમ કરતો તેને અટકાવે છે. ને તર્કસીંહ ચાલ્યો જાય છે.

પ્રવેશ ૩જો ફડફડશંકરનું ઘર—નવા ધંધાની ધુલ મારતા ફડફડશંકર પ્રવેશે છે હજામત કરતાં આવડતી નથી એટલામાં પીયરમાંથી ધુલી પાછી આવે છે ફડફડશંકર તેને ઘરમાં રાખે છે. વૈદરાજ દવાના પૈસા લેવા આવે છે પૈસા નહી હોવાથી ફડફડશંકર ઘરાકમાં જવાને બહાને નહાસી જાય છે. ધુલી વૈદરાજને પાછા ફસાવે છે, વૈદ બદ દાનતનો નહી હોવાથી ધુલીને સમજાવે છે એટલામાં ઘરાકમાંથી પાછા વળેલા ફડફડશંકર આવે છે ને ઘરના ગોટાળા જુવે છે ને રૂવે છે.

પ્રવેશ ૪થો શાંતનનું મહાલય—દેવવ્રતકુમાર ઢીમીરની ઇચ્છા મુજબ પ્રતિજ્ઞાઓ લે છે અને આજથી પ્રજા કુમારને ભીષ્મકુમાર એ નામથી ઓળખે છે. દેવોના હૃદયમાં હર્ષ થાય છે ને આજે ભીષ્મકુમારને કીર્તિ વરે છે.

પ્રવેશ ૫મો રાજયમાર્ગ—દેવવ્રતે પ્રતિજ્ઞાઓ કરી જેથી હવે પિતા મને શાંતનુ સાથેજ પરણાવશે, ને મને પેલા ખલાસી નહી મળે એ વિચાર યોજનગંધા કરતામાં, ભીષ્મ કુમાર પ્રવીણા સંબંધી વિચાર કરતા દાખલ થાય છે, ને યોજનગંધા તેને પ્રવીણા સાથે પરણવાને સમજાવે છે પરંતુ ભીષ્મકુમાર પોતાનો એકજ નિશ્ચય જણાવે છે. ભિષ્મકુમાર તાત્પર્યમાહને ચાંચીઆઓને દાબી દેવા ગંગા કીનારા તરફ મોકલાવે છે, ને પ્રજાને સમજાવતા પોતે રવાના થાય છે. યોજનગંધા એવા વિચાર કરે છે કે જો પ્રવીણા ભીષ્મ કુમારને પરણે તો કુમારની પ્રતિજ્ઞાઓ ખોટી થાય અને

શાંતનુ સાથે મને પિતા ન પરણાવે તો મારા ખલાસીનો ... થાય પરંતુ આ વિચારો ઢીમીર સાંભળી જાય છે તેથી યોજન-ગંધાને ઠપકો આપે છે અને યોજનગંધા પોતાનો નિશ્ચય આવો પિતાને જણાવે છે.

પ્રવેશ ૬ઠો તર્કસાંહવું ઘર—ભીષ્મકુમારમાં વેલી પ્રવીણા, યોગીની વેશમાં યોજનગંધા ભીષ્મકુમારે બ્રહ્મચર્યની પ્રતિજ્ઞાઓ કરી છે તેમ જણાવે છે. પ્રવીણાને આ સાંભળી આઘાત થાય છે. પ્રવીણાની માતા ઉર્વશી તો તીર્થને મહાગંગા પાસે ન્યાય લેવા જવા સમજાવે છે.

પ્રવેશ ૭મો જંગલ—અર્જુનના ખળભળાટથી ... શાંતનુ રાજા યોજનગંધા પર ટીમીરનો બુટાગ શાંતનુનું વેશ બદલી બચાવવું, ભીષ્મને ... અને ... વાતચીત. ભીષ્મને શાંતનુ શાંત પાડે છે. પછી શાંતનુ ટીમીરની સાથે ફરવું લશ્કર મોકલવા જાય છે. ભીષ્મકુમાર તર્કવિતર્કને લડાઈમાં હરાવે છે ને ફરી અર્જુનની સામે યુદ્ધ કરવાની તૈયારી કરે છે, અર્જુનમાંનો બુદ્ધિશાળી નેતા કુમારને મરાવે છે. કુમારને ધર્મ સંકટ જણાય છે. પુત્રનું દુઃખ કાપવાને અર્થે તેની માતા ગંગા પધારે છે, અને યોજનગંધા તે માછીમારની છોકરી નથી પણ રાજાની કન્યા છે એવી ખાત્રી આપે છે. ઢીમીરને તો તે માછલીના પેટમાંથી મળી છે અને તો તેને ઉછેરીને મોટી જ કરી છે આ પુરાવાથી કુમાર શાંત થાય છે.

અંક ત્રીજો.

પ્રવેશ ૧લો બગીચો—સખીઓ સાથે પ્રવીણા ભીષ્મકુમારે લીધેલી પ્રતિજ્ઞાઓથી તેના હૃદયમાં કલેષ. રમકુમારી સમાચાર આપે છે, કે કુમાર હવે તને નહીજ વરે તેથી પ્રવીણાનો તપ કરવાનો નિશ્ચય ને હિમાલય પર પ્રયાણ.

પ્રવેશ રજો શાંતનુનો મહેલ—પ્રજા અને યાચીઆઓની શાંતિ બાતે આનંદ. સાથે મહાનન્દ શાંતનુનું પ્રવેશવું. ન્યાય લેવાને બહાને આવેલી યોજન ગંધા, ન્યાય ઘંટના અવાજ, યોજન ગંધા પોતાના ખલાસીને જોઇ ન્યાયની વાત ભુલી જાય છે, યોજન ગંધાના ખલાસી તરફના પ્રેમની કસોટી. છેવટે ખલાસીએ આપેલી હીમ્મતથી શાંતિ થઇ વિદાય.

પ્રવેશ ૩જો ફડફડશંકરનું ઘર—હજામત કરતાં એક પડાણુને અસ્રો લગાડવાથી ગભરાતો ફડફડ; પડાણુ આવી જમૈયો બતાવે છે, ફુલી આખ ઇમારા ચલાવે છે પણ પડાણુના વેગમાં બનેત્રીને સુધારવા આવેલો ગડગડ બંન્નેને સુધારવા નિશ્ચય કરે છે જમૈયાની ને મોતની બીકથી બંન્ને ઠેકાણે આવે છે. વૈદનું લેણું પતાવે છે

પ્રવેશ ૪થો તાત્પર્યસીંહનું ઘર—તાત્પર્યસીહ બીછાનામાં પડયો છે એટલામાં તર્કસીહ ત્યાં આવે છે. દવાની જગ્યાએ ઝેર પાવા નિશ્ચય કરે છે પરંતુ તરંગસીહને લઇ ઉર્મિ આવે છે ને ઝેરનો અંતર ફુટી જાય છે. ને તે પાછો જાય છે. રસ-

કુમારી સહોદરના સ્નેહની પ્રસંશા કરે છે. તરંગ ઘેર જાય છે એટલામાં રસકુમારીનું હરણ વિતર્કસીહ કરી જાય છે, ને તાત્પર્ય તેની પાછળ જાય છે.

પ્રવેશ ૫મો હિમાલય—પાર્વતીજીનું બીલડીના વેશમાં શંકરને છળવા આવવું. પતિથી તગનએલી સ્ત્રીઓના હૃદયદુઃખની પ્રવીણાના દ્રષ્ટાંતથી બીલડીએ શંકરને કરાવેલ ખાત્રી. ભીષ્મ પ્રતિજ્ઞા ભંગ નહિ થવાથી પ્રવીણાનું પૃથ્વીમાં સમાવુ. રસકુમારી પર વિતર્કનો ત્રાસ, ને પ્રભુએ કરેલી સહાય શંકરે વિર્તકનો વધ થતો અટકાવવા બીલડીએ પ્રવીણાને પૃથ્વીમાંથી પાછી બોલાવી ભીષ્મને સોંપવી બીલડીના વેશમાં પાર્વતી હોવાનું જણાતાં સર્વને શીવ પાર્વતીના દર્શન. ભીષ્મે પોતાનો લગ્ન પ્રસંગ સ્વહસ્તે પાર પાડવા કરેલા આગ્રહથી શંકરે પોતાને બદલે તેના ગુરૂ પરશુરામને મોકલવા કહી આનંદ સાથે અદ્રશ્ય થવું.

પ્રવેશ ૬મો લગ્ન મંડપ—પરશુરામ મહારાજા શાંતનું અને યોજન ગંધા સાથે પ્રવેશે છે. યોજન ગધાને શાંતનું સુકાની શબ્દનો અર્થ સમજાવે છે. બંને દંપતી ભીષ્મને વરદાન આપે છે રસકુમારીનાં તાત્પર્યસીહ સાથે લગ્ન છેવટે શાન્તનુ યોજન ગંધાનો લગ્ન પ્રસંગ પુર્ણ થતાં ભીષ્મ અને પ્રવીણા આ બન્ને નૈષ્ટીક બ્રહ્મચારી અને બ્રહ્મચારીણીને પરશુરામ સદેહે સત્ય લોકમાં થોડા વખત માટે લઇ જાય છે.

આનંદ આનંદ આનંદ

યોજન ગંધા

યાને

ભીષ્મ પ્રતિજ્ઞા નાટકનાં ગાયનો

અંક ૧લો.

બાળાઓ— ૧

સ્મરણુ શરણુ શુભ કરન રૂં
શાંત સદા શીવ તારૂં
ભકતપાલ દીન દયાલ ચાહે બાલ ધારી વહાલ
મગળકર વીભુ મારૂં........સ્મ૦
જગનાયક વરદાયક આપો સુખ શાન્તિ વિશ્રાંતિ
કાર્ય સફળ કરી મારૂં........સ્મ૦

બાળાઓ— ૨

હવે હર્ષથી પ્રયોગને વધાવવા
પુત્રધર્મ બ્રહ્મચર્ય સમજાવવા........હવે૦
શુદ્ધ પ્રેમ નીતિ ન્યાયને બતાવવા
પુર્ણ પ્રેમથી રચ્યું છે નવીન નાટય આ
રસ ગ્રાહી રસ પીને જાએ
સહુ આચરતાં સુખીયાં થાએ
હાથ જોડી નાથ અમે નીત્ય યાચીએ........હવે૦

ગઝલ— ૩

સાંભળ સુત તું વડ્ડાલ ધરી
હું જે કાંઇ સમજાવું
પુત્રધર્મની પુરી દીક્ષા ભાવે હું આપું
સ્નેહથી હૃદ શાંન્તિ સ્થાપું........સાંભળ૦
નીજ પીતા તણું પ્રીય કરવા
ઇચ્છાને આધીન ફરવા
ફરી જન્મ નહીં અહીં ધરવા
એ આચર સ્વર્ગ વિચરવા............સાંભળ૦

યોજનગંધા— ૪

નયન મીલાવી ગયા રાજ રસીલા
હા દીવાની ફરૂં છું
સરીતાના તટે જે નીહાળી
ધ્યાન તે છબીનું ધરૂં છું........નય૦
મનોહારી મુર્તિ તારી
લાગે છે એ પ્યારી વ્હાલા
આવો આવો વ્હેલા
હા જપું છું હા સ્મરૂં છું
વ્હાલા દીવાની ફરૂં છું........નયન૦

શાન્તનું—
૫

પ્રભુ મારી મતિ ભમાવી
ચીત ચળાવી ગઇ આ નારી હાય દશા આ શી મારી
ચાલી ગઇ ઘેલો કહી જે
એજ સુંદરી જો મળે
આપીશ સુખ ને સ્થાપીશ હૃદયે............પ્રભુ૦

કુલી—
૬

ઓહા ઓહા કેવી રઢીયાળી મીઠી ને મરમાળી
મારી આંખલડી અણીદાર છે.
ખીલી જોબનની બ્હાર આખા જીવનનો સાર
મારો સુંદર કેવો શણગાર છે............ઓહો ઓહો૦
વીરહ તાપે હાય તપેલી યૈવન મદ મલકાતિ
ગજ ગામીની ને મદમાતિ કટી કેવી લચકાતી રે
હું ચાલું છું મચકાતી........ઓહો ઓહો૦

કુલી—
૭

હાં હારે ધીમીધીમી ચલેથી ચાલે પ્યારા
ફડફડ—પ્યારી ન મારો નયનોના આવા ઇસારા
કુલી—આવું મીઠું બોલી શરમાવો શાને
આવ બાળી ભોળીને ભમાવો શાને............ધીમા૦
ફડફડ—ખાસાં તને ખાસડાં અપાવું
ભેઇ તેવા જોડા જડાવું

કુલી—ખ.સો કેમ ખાસ પ્યારા પાસ આવોને મનાવો નાર

ફુડફુડ—ખીલી છે બહાર પ્યારી

કુલી—પ્રભુ આપ પ્રેમ પ્યાસી

ઉડાવી મારી ઉદારી

પોસો છો પ્રેમેથી પ્રાણાધાર............ધીમી૦

સખીઓ— ૮

ખીલીખીલી સખી સુંદર કેવી મ્હારી આ ફુલવાડી

પુષ્પ પરાગે પ્રસારે મનોહર

મદન મધુકર પુઠે પડે છે અનાડી....ખીલી૦

વીકસીત મ્હારી વાટીકા

વીકસીત અંગો અંગ

કોમળ અંગી કામીની

નીરખી ભમે અનગ

વેલીઓ વૃક્ષને વળગી રહી છે

પહેરીને પુષ્પોની મોહક મનહાર સાડી........ખીલી૦

સખીઓ— ૯

છોડ સખી છેડ છોડ તું કેડ

રસકુમારી—સરખે સરખી સાથ મળી

સહુ શાને શરમાવે શાને ભરમાવે....છેડ૦

સખીઓ—મજબ ઉપાધી આવી તું વ્યાધી ક્યાંથી લાવી

રસકુમારી—અંતર આધી વ્યાધી કરતાં બહુજ ન્હીવરાવે
કેમ કવરાવે...........છોડ૦

રસકુમારી— ૧૦

રસ ઘેલડા શીખવી સ્વામીની સેવા
તાત્પર્ય—અલબેલડી મળશે મીઠા મેવા
રસકુમારી—તનમનધન અરપણ કરૂં
તાત્પર્ય—રમણી તને રોજ સ્મરૂં...........ઘેલડા૦
તાત્પર્ય—ચોટી ગયું છે ચીત
રસકુમારી—પ્રેમથી નીભાવો પ્રીત
કોમળ હૃદયના છો કેવા
શાણા છો સરદાર શામા હૃદયહાર
પ્રીતે પ્યારા નીભાવો હુલાવો ફુલાવો નાથ....ઘેલડા૦

નાયકા— ૧૧

કેવી કોમળ હું કળી
જાએ જોતાં ચીત ચળી
ગુમાની જાય ગળી...........કેવી૦
નયનો નચાવું રસીક રીઝાવું
પ્યારાને મારાને આંખોના તારાને એક ઇસારે મનાવું
યૌવનના બહારને હું પુરો ખીલાવું
કટી લચકાવું, લોભાવું ચળાવું...........કેવી૦

તર્ક-વિતર્ક— ૧૨

અટપટી ખટપટ અજબ જમાવી
કરવા ઇચ્છીત આજ
છળબળ કુળથકી પળપળ છળ થકી
નિશ્ચે કરશું નાશ........અટપટી૦
સ્વતંત્ર ચાલશું સ્વતંત્ર મહાલશું
જાગીર તણા જોરને પુરૂં જમાવશું....અટપટી૦
પ્રપંચને રગી વીદેશમાં ભમી
ખાનપાન વૈભવોને મોજ માણશું........અટપટી૦

પ્રવીણા— ૧૩

કોમળ વેલી કેરી આ ખીલી સુંદર આ સોહાય
જોતાંજ મન લેભાય હઇડું અતિ હરખાય
રચના રચી છે રમ્ય મનોહર...........કોમળ૦
એ જોઇ ગઇ મેહી ભોળી હું નાર કૂની તારી ન્યારી
ઉદાર વીભુ તુજ એ ઉપકાર
સર્વે એ જન સુખકાર રચી છે...........કોમળ૦

નાયકાઓ— ૧૪

સંગતના રંગમાં રેલો બસ રેલો
માનીને મોહન દીલને ખોલો ખોલો ખોલો....સંગતના૦
મનહર મોહન રસીઆ રીઝાવાને
જીવન આરામ જરા બોલો બોલો બોલો....સંગતના૦

આવ્યાં છીએ અમે લેવાને લ્હાવોરે
ઝુલાવી ઝુલે જરા ઝુલો ઝુલો ઝુલો.......સંગતના૦

૧૫

ફડફડ—જાઓ જાઓ તમે દુર જાઓ
કુસી—ના, ના, નાથ હજામ ન થાઓ
ગડગડ—આમ કર્યાથી તો આબરૂ જાશે
લોકોમાં વ્હાય બધેય બોલાશે
ગમાર માંહી ગણાશો.......ના ના–
ફડફડ—બસ ધંધો આદરવાનો લઇ કોથળી હું ફરવાનો
ને હજામતો કરવાનો
કુસી—હાય મારો પીટયો દી છે તારો ઉગ્યો
કેવો સુરજ ઉગ્યો મારો
ફડફડ—તને જો વારો [illegible] આંખ ન મારો.......જાઓ૦

અંક ૨જો.

યોજનગંધા— ૧૬

માછલડી જ્યાં ત્યાં જામાં ઘર ભુલી તું ભટકામાં....મા૦
જાળ અમરી સ્વાર્થ તણી આ તેમાં તું લપટામાં
મીઠા જળને છોડી ખારા સમુદ્રમાં લોભામાં.......મા૦
પહેલેથી પોષ ઇ જેમાં તેને ભુલી જામાં
થોડું પણ જળ મીઠું આ છે મોટામાં લલચામાં....મા૦

શીઆમ— ૧૭

છે પુત્ર તણોએ ધર્મ સદાયે પીતાતણું પ્રીય કરવું—છે૦
ક્ષરવુ શોધી સુખ કરવાને પ્રયત્નમાં ફરવું
પિતાનું ઇચ્છીત આચરવું
ક્લેશ કાપવા શાંતિ આપવા
તત્પર થઈ ફરવું..........છેપુત્ર૦
રાજ્ય ભુવન કે વૈભવ સઘળા
અર્પી પ્રીય કરવું સ્હેજમાં સંસારે તરવું
પ્રાણ પડે દેવા પણ તેથી પાછા નવ ફરવું........છેપુત્ર૦

તાત્પર્ય— ૧૮

સુંદર છબી તુજ આ અંતરમાં મ્હારા જેહ ઠરી છે
કલમ કરે ગ્રહીને મેં પ્યારી આજે આલેખી છે
સુંદર નેપુર પગનાં તારા પણ તેં કેમ નહિ ઝણકે
કંકણુ આ કરનાં કેવાં છે તે પણ નહિ કંઇ રણકે
રસકુમારી—નેપુરને કંકણો રણકશે ધ્યાન સહીત અહી જોશો
વદન વિકાસી વ્હાલા વ્હાલે આવ અહીં જો કેશો

૧૯

રસકુમારી—વ્હાલા હું કરીશ ઉપાય મનવાંચ્છીત વરના
તાત્પર્ય—તો તારો મુજને ધાર રમણી રસ ભરના
રસકુમારી—વિકસીત મારી યોવન વાડી આપ બનો રસમાળી
રાખો આ હારાને પ્યારા સ્નેહ સહીત સંભાળી

તાત્પર્ય—રસ વેલડી રસ વાળી
રસકુમારી—શું હું વેલી
તાત્પર્ય—ના મદઘેલી
રસકુમારી—રસમાં રેલી રહેશું રસીયા........વહાલા૦

૨૦

કુલી-રસ ભરીયું આ યોવન મારૂં એળે જાયે આજ
વૈદ-સપડાવ્યો પ્રભુ પાછો શાને આને નમળે લાજ
કુલી-મદન સતાવે બ્હાવરી બનાવે
વૈદ-શરમ ન આવે આબરૂ ગુમાવે............રસ૦
ફ્રેડ-હાય હાય શું માંડયા ચાળા
જો જો આ ઘરનાં ગોટાળા
કુલી-અલબેલા આવીને ભેટો રમણીને રીઝાવા રાજ....રસ૦
ફ્રેડફ્રેડ—ચટક ચળા આંખ ઉલાળા
વૈદ-હાય હાય કયાં કાઢુ દહાળા
કુલી-ઓ રસઘેલા બની હઠીલા કેમ કરો છો બહુ નારાજ-રસ૦

યોજનગંધા— ૨૧

નાથ શીરીતે નીભાવું આવો સહન ન થાએ
કહું જઇ કયાંએ દુઃખની કહાણી
ફસાણી હું તો અનગ પાસમાં............નાથ૦
ક્ષણ ક્ષણ વિચારો આવે આવીને કોણ બચાવે

વ્હાલાંઓ સર્વ સતાવે નયને નીદ્રા નવ આવે
વીરહે ઘેલી બનાવી રોતાં રજની વીતાવી
ભાગ્યે શું આમ ભમાવી કયાંથી આફત છે આવી
કયાં કહું...........નાથ૦

ભીષ્મ— ૨૨

સુધારો શીરીતે બાજી સહાજે તાજીને તાંજી
નીવારો જો ઉપાધીને વધે છે અંગમાં વ્યાધી....સુધારો૦
પળેપળ જાય એ બાજી જુઓને આમ પલટાતી
નથી કોઇ જીવન માંહી કદાપિ શાંતિ દેખાતી....સુધારો૦
કરો કોટી પ્રયત્નો પણ નથી મીથ્યા થતું ભાવી
ફરજ પુરી કરી જ્યાં એક બીજી ભાગ્યમાં આવી....સુધારો૦

યોજનગંધા— ૨૩

વચન દઇ ફરવું તે કરતાં મરવું મુજને છે પ્યારૂં
સુખ ભોગવવા વિલાસ વધારવાં
લાલચમાં લેલે લપટવા કેમ કરો છો પ્રયત્ન આવા
સ્વાર્થ તણી બાજી એ સઘળી આપ બીછાનો શાસારૂં,વ—
બાળકનું હીત મનમાં ધરવા સંતાનોને સુખીયાં કરવા
કેમ બનો છો બહુ બેપરવા
ફરજ બજાવો વડીલ તણી એ માનીને કહેવું મારૂં....વ૦

પ્રવીણા— ૨૪

વ્હાલા વીના વ્હાલા વીના હુ બેઠી રસ છલકાતી
ખીલી કળી ખરી જાય રસ ભરી ઉડી જાય
પીયુ ભ્રમર વીનાં ભટકાતી...........વ્હાલા૦
આવ્ના રસીકવર અધીક રીઝાવુ સ્નેહ રસે નવરાવું
અધરા મૃતનું પાન કરાવુ રતી રંગ ઉડાવુ
મોહન મદમાતી મલકાતી.... ....વ્હાલા૦

૨૫

રસકુમારી–વરશે એ તુજને રસીક કુમાર રસ સરદાર
કરવાને સુખમય તુજ સંસાર ધીરજ ધારનેરે....વરશે૦
કરશે તુજ ઇચ્છીત એ કીરતાર કરૂણાગાર
સહુનો છે જે એ સરજનહાર ધીરજ ધારનેરે....વરશે૦
પ્રવીણા–સુંદર વર વરવા દીલ લોભાય મન મુંઝાય
આશાઓ ક્યારે પુરી થાય મન ગભરાય છેરે....વરશે૦

શાંતનુ— ૨૬

વામા સારૂ વ્યાખી પાછી આવી આ ભાગ્યમાં
દુઃખ આ સહેવાય નહિ લખ્યું જે આ લલાટ મહીં
નીશદીન આધિ ઉપાધી જીવનમાં ....વામા૦
ભાવી ભીખ્યા થાય નહિ શાંન્તી સચવાય નહિ નીશદીન

અંક ૩ જો.

પ્રવીણા-સખીઓ— ૨૭

ખીલી છે ચાંદની આ ચોકમાંરે બેન
આવો ઝીલો અમૃતએ રસ ભર્યુંરે બેન....ખીલી છે૦
બની છે કોકીલાઓ ગાનમાં મસ્તાન જેવી
વીકાસી ચંદ્રકીર્ણ સ્પર્શથી આ કુમુદ કેવી
વાયુરાજ આજ વહે વેગથીરે બેન...........ખીલી છે૦
શીતળ જળના સ્પર્શથી અંગજ શીતળ થાય૦
પણ શીતળ શશી કીર્ણથી હૃદય શીત બની જાય
એ સઘળું જન સુખ અર્થે અર્પાયુંરે
તો પણ સખીશું મન તારૂં મરડાયુંરે
બોલો આજે ચીત્તમાં આ શુ થયુંરે બેન....ખીલી છે૦

પ્રવીણા-સખીઓ— ૨૮

સુખ રૂપ સખી વર વરવાને
તપ આદરવા પ્રીય આચરવા
તદ રૂપ બની સાગર તરવા...........સુખ રૂપ૦
નીજ નાથ વીના ગઇ ભાન ભુલી
રખડું રવડું અહીં હું અટુલી
રસ પુરણ એ શશી છે મારો
મણી એ ફણી હેમની હું ધારો...........સુખ રૂપ૦

૨૭

અબળા તણી અર્જ ઉરે ધારો
તરણી ગણી આ તરૂણી તારો
સખીઓ—રસથી તુજ જીવન ભરવાને
તપ આદરજે પ્રીય કરવાને...............સુખ રૂપ૦

શાંતનું— ૨૯

શાંતી શાંતી મ્હારા ઉરમાં જણાએ
દીલડું આનંદ થકી અતિ ઉભરાયે........શાંતી૦
કુમાર ત્યાગ્યાં એ શાપ્યાં કામથી શાંતીને
પામી છે મજા ને ગઇ વીપતીઓ વામી એ....શાંતી૦
પુત્ર પ્રાપ્તિ સુખ રૂપ ગણાએ
ન્યાય મુની મમ ભાગ્ય જણાયે..............શાંતી૦

૩૦

શાંતનુ—ત્હારા વીના ઘેલો હું ગુણીયલ ગોરી
યોજનગંધા-અરસ પરસ સુખ થાય એ ઉપાય જો લેવાય....
શાંતનુ—ધીરજને ધાર વ્હાલી પીવાને પ્રેમ પ્યાલી
વરસો વિલાસમાં વ્હાલી જેમ જીવો એમ તો સુખ ચેન....
યોજનગંધા—સાચા છો સ્વામી મારા ઉમરો દીન દારા
અંતે આવીને વ્હાલા સ્હાય જો દેવાય તો જીવાય....તારા૦

૩૧

કુંતી—હવે સુખ પામી પ્યારા સુણી સારા વિચારો આ
રંગમાં રેલી આનંદ હેરશું કરશું લીલા લ્હેર....હવે સુખ૦

આવી મલ્યું જે ભાગ્યમાં તેને ભોગવજો ભરથાર
આ યુવતીને ભાવે નીભાવો પુર્ણ બનાવી પ્યા
ફુડફુડ-આનંદ આનંદ આજ થયો ને સર્વ થયું
કુલી-રહીશ રાણી થઇને તમારી આપ છો મારા ભુપ.....

૩૨

રસકુમારી-કરે છે બ્હેનને કાજે પ્રયત્નો ભાઇ તું કોટી
બચાવે છે અમોને તું રચીને યુકતીઓ મોટી....કરે છે૦
તરંગ-નથી કીધું વધુ કાંઇ ફરજ મારી બજાવી છે
તમારા સ્નેહને અંગે મને એ બુદ્ધિ આવી છે
રસકુમારી-સગાઇ જે સહોદરની કદી શોધી નથી જડતી
નથી કોટી પ્રયત્ને કે કપાયાથી જુદી પડતી........કરેછે૦

પાર્વતી— ૩૩

જાગો જરૂર યોગ સાધી યોગીરાજ
બાંધી મન ઇંદ્રીયો બેઠા શું આજ
વિતાવ્યા વ્હાલા મેં કેવા ખટ માસ
ઉપજ્યો અંતરમાં વિયોગેથી ત્રાસ ....જાગો૦
હરી હું હારી કરૂં લાચારી
બોલોને બાળા ભોળા મહારાજ................જાગો૦
સેવા તમારી કરવા અમારી
જાગી છે જ્યોતી હૃદય માંહી આજ............જાગો૦

૩૪

દુઃખના દરીયે શું કરીયે તો પાર તરીએ
વિમો-ધીને વશ કરીએ................દુઃખના૦
ભીી એમે ભુલાવ્યું ભાવી બાજી બધી બદલાવી
અંતરના દુઃખ ક્યાં જઇ કહીએ
સંચીત સુખ દુઃખ સહેવાં પડે છે
નેહે નીભાવી લઇએ
સહેજે તરીએ ભકતી રસ અંતર ભરીયે
કીર્તિને અમર કરીએ....................દુઃખના૦

સર્વ— ૩૫

પ્રીય થયું પ્રભુ પરશુરામ હાથથી
પુર્ણ છે થયો પ્રયોગ આજનો સરસ્વતિ........પ્રીય૦
પ્રભુ કૃપા થકી પુત્ર ધર્મ પાઠવ્યો.
આનંદ આનંદ સર્વ સ્થળે થયો
હરનીષ નસું હર્ષથી...........પ્રીય થયું૦

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः

સમાપ્ત.